

SVIJET, ISLAM I MUSLIMANSKA DRUŠTVA U XXI STOLJEĆU

(bibliografski pregled)

Enes KARIĆ

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu
Ćemerlina 54, 71000 Sarajevo, BiH
e-mail: eneskarić@yahoo.com

ABSTRACT

U ovom eseju autor raspravlja o najnovijim knjiškim tematiziranjima islama, Kur'āna, muslimana i muslimanskih društava u XXI stoljeću. Esej se u vidu skice fokusira na bibliografski pregled najznačajnijih knjiga koje su se o temama islama, Kur'āna, muslimana i muslimanskih društava pojavile u Evropi, na Zapadu općenito, te na Bliskom istoku. Autor konstatira da su naučna tematiziranja ovih velikih područja istraživanja zadržala najvažnije metodološke karakteristike studija koje su urađene tokom druge polovine XX stoljeća.

Ključne riječi: svijet, islam, Kur'ān, muslimani, muslimanska društva, trendovi tumačenja islama, ideološka tumačenja, modernost

WORLD, ISLAM AND MUSLIM SOCIETIES IN 21ST CENTURY - BIBLIOGRAPHICAL REVIEW

In this essay, the author discusses the most recent literary thematics of Islam, the Qur'an, Muslims and Muslim societies in the twenty-first century. In sketch form, this essay focuses on a bibliographical review of the most significant books that have appeared in the topics of Islam, the Qur'an, Muslims and Muslim societies in Europe, the West in general, and the Middle East. The author notes that the scientific thematization of these large areas of research has retained the most important methodological characteristics of the studies that were done during the second half of the 20th century.

Keywords: world, Islam, Qur'an, Muslims, Muslim societies, trends in the interpretation of Islam, ideological interpretations, modernity

1.0. Važna enciklopedijska djela

Bibliografski gledano, kad je posrijedi savremeni svijet, potom svijet islama, kao i raznoliki i razuđeni svjetovi muslimanskih društava, potrebno je imati u vidu da su prve godine trećeg milenija bile obilježene izlaskom *Brillove Encyclopaedia of the Qur'ān* (2001-2006) ili *Enciklopedije Kur'āna*, koja je sa svojih šest svezaka na široka vrata stupila u prvu deceniju XXI stoljeća na područjima kur'ānskih i islamskih studija. Ovo voluminozno djelo uredila je Jane Dammen McAullife (rođena 1944.), profesorica islamskih studija na Univerzitetu George Town u Sjedinjenim Američkim Državama.¹ Metodološki, ova enciklopedija obrađuje preko hiljadu najvažnijih riječi, pojmova i temata Kur'āna, kao i riječi Kur'āna koje su protokom vremena postale važni termini u islamskim klasičnim naukama i u savremenim islamskim studijama. *Encyclopaedia of the Qur'ān* na jednome mjestu donosi dijahronijsku i sinhronijsku obradu velikog broja širokih planova i temata Kur'āna.

Također, u pročelju ovih znamenitih djela o islamu nalazi se i UNESCO-va višetomna publikacija *The Different Aspects of Islamic Culture (Različiti aspekti islamske kulture)*, koja se urednički i redakcijski počela pripremati 1977. godine, da bi svih šest dijelova u više svezaka izišlo na engleskom do 2016. godine.² Posebna vrijednost ovog enciklopedijskog djela nahodi se u strogo provedenom naučnom proučavanju najnovijih preobražaja i utjecaja kojima je izvrgnuta islamska kultura ili islamske kulture diljem svijeta. Posebno su obrađeni mnogoliki utjecaji modernizma i savremenih ideologija na tradicionalne obrasce islamske kulture.

The Global Arabic Encyclopedia (Svjetska arapska enciklopedija) je, također, jedno važno referentno djelo koje se na arapskom jeziku (*al-Mawsū'ah al-'arabiyyah al-'ālamīyah - الموسوعة العربية العالمية*) pojavilo u samo predvečerje XXI stoljeća, u dva izdanja, 1996. i 1999. godine. Kako se sa mnogih stranica ovog enciklopedijskog djela vidi, ono je jednim velikim dijelom izravni prijevod *The American World Book Encyclopedia*, s tim što je uređeno, profilirano i dopunjeno na način da saobražava i

1 Usp. Jane Dammen McAullife (editor), *Encyclopaedia of the Qur'ān*, izd. Brill, Leiden-Boston, 2001-2006.

2 O ovom velikom pregledu različitih aspekata islamske kulture u savremenom dobu vidi: <https://en.unesco.org/different-aspects-of-islamic-culture> (pristup stranici 24. 11. 2019). Nekoliko svezaka ovog djela nalazi se u biblioteci Bošnjackog instituta u Sarajevu.

odražava jedan arapsko-muslimanski pogled na savremeni svijet (to reflect an Arab-Muslim perspective).³

U red spomenutih enciklopedijskih djela spada i voluminozna *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World* koja je u novoj obradi izišla 2009. godine, i koju je uredio profesor John Esposito. Ovo djelo vrijedno je po tome što stavlja akcenat na savremene ličnosti, pojave, organizacije i opća zbivanja i razvoje, te njihove aktere i protagoniste u islamskom svijetu ili u muslimanskim društvima. Istim metodološkim pristupom uređena, urađena i komponirana je i velika dvotomna *The Oxford Encyclopaedia of Islam and Women* (Oksfordska enciklopedija o islamu i ženama). Djelo se pojavilo 2013. godine i, kako se to vidi iz samog naslova, fokusira se na status žena u islamu, odnosno islamskome svijetu, ne zanemarujući ni njihov status u savremenim muslimanskim društvima i na Zapadu (poglavito u muslimanskim dijasporalnim zajednicama).

2.0. Specijalistička djela o islamu

U godinama koje su slijedile posve na kraju XX stoljeća, kao i u prvim godinama XXI stoljeća, pojavila su se nova specijalistička djela o islamu. Ova djela se, uglavnom, bave jednom temom koja je od velikog značaja za islam. Naprimjer, takvo djelo je *The Heritage of Sufism* (Nasljeđe sufizma), koje je urednički pripremio Leonard Lewisohn a izdala ga je Sohail Academy.⁴ Kako se iz naslova vidi, ovo trotomno djelo usredsređuje se na nasljeđe sufizma, to jest na opstojanje sufizma kao jednog vida ili rukavca islamskog nasljeđa nakon velikih duhovnih (najčešće modernih) promjena kroz koje je prošlo savremeno čovječanstvo, pa i muslimansko čovječanstvo.

Seyyed Hossein Nasr (rođen 1933.) priredio je, sa svoje strane, dva važna specijalistička djela o islamu. Prvo, *Spirituality of Islam* (Duhovnost islama); prvi svezak bavi se temeljima (foundations), dok se drugi svezak bavi očitovanjima (manifestations) duhovnosti islama.⁵ I ovo dvotomno djelo, koje se pojavilo u predvečerje XXI stoljeća, namijenjeno je da

3 Usp. https://en.wikipedia.org/wiki/Global_Arabic_Encyclopedia (pristup stranici 24. 11. 2019)

4 Usp. Leonard Lewisohn (editor), *The Heritage of Sufism*, izd. Sohail Academy, Lahore, 2005. (Ovo djelo se prvi put pojavilo 1999. godine).

5 Usp. Seyyed Hossein Nasr (editor), *Islamic Spirituality (foundations) i Islamic Spirituality (manifestations)*, izd. Crossroad, New York, 1987. i 1991.

predstavi islamske “osnovice i potke“ u jeziku koji je savremen, ali i u okolnostima savremenosti koje prate ili saodređuju raznolike recepcije osebuje tradicije islama danas.

U specijalistička djela koja imaju za cilj predstavljanje jednog od rukavaca islamske tradicije, u ovom slučaju filozofijske, spada i djelo *History of Islamic Philosophy (Povijest islamske filozofije)*, u dva sveska, koje su priredili Seyyed Hossein Nasr i Oliver Leaman.⁶ Posebna vrijednost ovog opsežnog djela nalazi se u širokom pregledu i u predstavljanju interpretativne literature o islamskoj filozofiji koja je napisana u XIX i XX stoljeću. Ukratko, kao djelo koje je izišlo u prvoj godini XXI stoljeća, ono se na poseban način bavi prikazima mnogih savremenih recipiranja velikih temata islamske filozofije.

Tokom prvih godina XXI stoljeća imamo i primjere objavljivanja specijalističkih djela o Kur’ānu, u prijevodima na arapski jezik, na koje se čekalo stotinu i više godina. Slučaj vrijedan spomena je objavljivanje arapskog prijevoda jednoga djela s područja “radikalne orijentalistike“, posrijedi je knjiga *Geschichte des Qorāns (Povijest Kur’āna)* od Theodora Nöldekea (umro 1930. godine). Naime, prvo njemačko izdanje ovoga djela pojavilo se 1860. u Göttingenu, a arapski prijevod ovoga djela (*Tārīḥu l-qur’ān*) pojavio se u Kölnu 2008. godine.⁷ Iako je ovo djelo zastarjelo i prevaziđeno, te kritikovano čak i od same evropske i zapadne orijentalistike, u Njemačkoj je prevedeno na arapski kao primjer specijalističke literature o Kur’ānu.

3.0. Bibliotheca Alexandrina i oživljavanje djela islamskog reformizma

U ove prve dvije decenije trećeg milenija Bibliotheca Alexandrina javila se svojim serijskim izdanjima knjiga, poslanica, rasprava i studija koje su izišle relativno davno, tokom XIX i, poglavito, u XX stoljeću. Međutim, sada su ove knjige, poslanice, rasprave i studije opremljene novim uvodnim komentarima i aparaturom koja odlikuje kritička izdanja. Serijal objavljivanja ovih djela započeo je sljedećim nizom:⁸

6 Usp. Seyyed Hossein Nasr and Oliver Leaman, (urednici). *History of Islamic Philosophy*. New York: Routledge, 2001.

7 Usp. Teodor Nöldeke, *Tārīḥu l-Qur’ān*, izd. Manšūrātu l-ḡamal, Al-Kamel Verlag, Köln, 2008.

8 Sva ova djela, njih ukupno trideset i šest, nalaze se u biblioteci Fakulteta islam-

- 1) 'Alī Šarī'atī (1933 - 1977), *Al-'awdatu ilā d-Dāt* (الْعُودَةُ إِلَى الدَّاتِ) – Povratak sebi;
- 2) Muḥammad Muṣṭafā Hilmī (umro 1969.), *Al-hayātu ar-rūḥiyyah fī l-islām* (الْحَيَاةُ الرُّوحِيَّةُ فِي الْإِسْلَامِ) – Duhovni život u islamu;
- 3) Aṭ-Ṭāhir al-Ḥaddād (1899 - 1935), *Imra'atunā fī š-šarī'ati wa l-muḡtama'i* (إِمْرَأَتُنَا فِي الشَّرِيعَةِ وَ الْمُغْتَمَعِ) – Naša žena u šerijatu i društvu;
- 4) 'Abdul'azīz Ġāwīš (1876-1929), *Al-islāmu dīnu l-fītrati wa l-ḥayāti* (الْإِسْلَامُ دِينُ الْفِطْرَةِ وَ الْحَيَاةِ), *Islam, vjera iskonske prirode i života*;
- 5) Nabawiyah Mūsā (1886-1951), *Al-mar'atu wa l-'amalū* (الْمَرْأَةُ وَ الْعَمَلُ), *Žena i rad*;
- 6) Muṣṭafā 'Abdurrāziq (1885-1947), *Tamhīd li tāriḥi l-falsafati l-islāmiyyah* (تَمْهِيدٌ لِتَارِيخِ الْفَلَسَفَةِ الْإِسْلَامِيَّةِ), *Uvod u povijest islamske filozofije*;
- 7) 'Allāl al-Fāsī (1910-1974), *Difā'un 'ani š-šarī'ah* (دِفَاعٌ عَنِ الشَّرِيعَةِ), *Odbrana [apologija] šerijata*;
- 8) Aṭ-Ṭāhir ibn 'Āšūr (1879-1973), *Maqāšidu š-šarī'ati l-islāmiyyah* (مَقَاصِدُ الشَّرِيعَةِ الْإِسْلَامِيَّةِ), *Ciljevi islamskoga vjerezakona*;
- 9) Muḥammad Iqbāl (1877-1938), *Taḡdīdu l-fikri l-islāmī* (تَجْدِيدُ الْفِكْرِ), *Obnova vjerske misli u islamu*;
- 10) 'Abdurrāḥmān al-Kawākibī (1855-1902), *Ṭabā'ī'u l-istibdād wa mašāri'u l-isti'bād* (طَبَائِعُ الْإِسْتِبْدَادِ وَ مَصَارِعُ الْإِسْتِعْبَادِ), *Čudi tiranije i poprišta porobljavanja*;
- 11) Muḥammad Bāqir aš-Šadr, *Al-madrasatu l-islāmiyyatu* (الْمَدْرَسَةُ الْإِسْلَامِيَّةُ), *Islamska škola*;
- 12) 'Alī 'Abdurrāziq (1888-1966), *Al-islāmu wa uṣūlu l-ḥukmi* (الْإِسْلَامُ وَ) (أَصُولُ الْحُكْمِ), *Islam i načela/principi vlasti*;
- 13) Ḥayruddīn at-Tūnisī (1820-1890), *Aqwamu l-masālik fī ma'rifati aḥwālī l-mamālik* (أَقْوَمُ الْمَسَالِكِ فِي مَعْرِفَةِ أَحْوَالِ الْمَمَالِكِ), *Najispravniji načini za poznavanje [evropskih] kraljevstava*;
- 14) 'Abdulmuta'āl aš-Šu'aydī (aš-Ša'īdī?), *Al-hurriyyah ad-dīniyyah fī l-islām* (الْحُرِّيَّةُ الدِّينِيَّةُ فِي الْإِسْلَامِ), *Vjerska sloboda u islamu*;

15) Ḥusayn al-Ġisr (1845-1909), *Ar-Risālatu l-ḥamīdiyyah fī ḥaqīqati d-diyānati l-islāmiyyah wa ḥaqīyyati š-šarī'ati l-islāmiyyah* (الرِّسَالَةُ الْحَمِيدِيَّةُ فِي حَقِيقَةِ الدِّيَانَةِ الْإِسْلَامِيَّةِ وَحَقِيقَةِ الشَّرِيعَةِ الْإِسْلَامِيَّةِ), *Hamidijska poslanica o istinitosti islamske vjere i strogosti islamskoga vjerezakona;*

16) Muḥammad al-Gazālī (1917-1996), *As-sunnatu an-nabawiyyatu bayna ahli l-fiḥi wa ahli l-ḥadīti* (السُّنَّةُ النَّبَوِيَّةُ بَيْنَ أَهْلِ الْفِئَةِ وَ أَهْلِ الْحَدِيثِ), *Vjerovjesnički običaj između pravnika i tradicionalista;*

17) Muḥammad Yūsuf Mūsā, *Al-Qur'ānu wa l-falsafah* (الْقُرْآنُ وَ الْفَلَسَفَةُ), *Kur'ān i filozofija;*

18) Aḥmad Fāris aš-Šidyāq (1805-1887), *Kašfu l-muḥabbā 'an funūni urubbā* (كَشْفُ الْمُحَبَّبَاتِ عَنْ فُنُونِ أَرْبَابِهَا), *Raskrivanje skrovitoga sa nauka i umijeća Evrope;*

19) Rifā'ah aṭ-Ṭaḥṭāwī (1801-1873), *Al-muršidu l-amīnu li l-banāti wa l-banīn* (الْمُرْتَبِدُ الْأَمِينُ لِلْبَنَاتِ وَ الْبَنِينَ), *Pouzdaní vodič kćerkama i sinovima;*

20) Mālik bin Nabī (1905-1973), *Šurūḥ n-Nahdah* (شُرُوحُ النَّهْضَةِ), *Uvjeti [islamskog] preporoda;*

21) Rifā'ah aṭ-Ṭaḥṭāwī, *Manāhiḡu l-albābi l-miṣriyyah fī mabāhiḡi l-ādabi l-'aṣriyyah* (مَنَاهِجُ الْأَبْوَابِ الْمِصْرِيَّةِ فِي مَبَاهِجِ الْأَدَابِ الْعَصْرِيَّةِ), *Metodi/programi za egipatske umove u prefinjenostima savremenih nauka i književnosti;*

22) Tanṭāwī Ġawharī (1862-1940), *Nahḡatu l-ummah wa ḥayātuhā* (نَهْضَةُ الْأُمَّةِ وَ حَيَاتُهَا), *Preporod muslimanske zajednice i njezin život;*

23) Rafīq al-'Azm (1865-1925), *Al-bayānu fī t-tamadduni wa asbābi l-'umrān* (الْبَيَانُ فِي التَّمَدُّنِ وَ أَسْبَابِ الْعُمُرَانِ), *Objašnjenje uljudbe i uzroka civilizacije;*

24) Qāsim Amīn (1863-1908), *Taḥrīru l-mar'ah* (تَحْرِيرُ الْمَرْأَةِ), *Emancipiranje žene;*

25) Tal'at Harb (1867-1941), *Tarbiyyatu l-mar'ati wa l-ḥiḡabu* (تَرْبِيَةُ الْمَرْأَةِ وَ الْحِجَابُ), *Obrazovanje žene i hidžab;*

26) Muḥammad Ḥusayn an-Nā'inī (1860-1936), *Tanbīhu l-ummah wa tanzīhu l-millah* (تَنْبِيهُ الْأُمَّةِ وَ تَنْزِيهُ الْمِلَّةِ), *Buđenje muslimanske zajednice i čišćenje vjere;*

- 27) Muḥammad Bāšā al-Maḥzūmī, *Ḥātīrātu Ğamāliddīn al-Afgānī al-Ḥusaynī* (خَاطِرَاتُ جَمَالِ الدِّينِ الْأَفْغَانِيِّ الْحُسَيْنِيِّ), *Misli Džemaluddina al-Afganija al-Husejnija*;
- 28) Naẓīrah Zaynuddīn (1908-1976), *As-sufūru wa l-ḥiğābu* (وَ السُّفُورُ وَ الْحِجَابُ), *Otkrivanje žene i hidžab*;
- 29) Muṣṭafā al-Galāyīnī (1886-1944), *Nazarāt fi Kitābi s-sufūri wa l-ḥiğābi* (نَظَرَاتُ فِي كِتَابِ السُّفُورِ وَ الْحِجَابِ), *Pogledi o knjizi 'Otkrivanje žene i hidžab'*;
- 30) Muḥammad Maḥdī Šamsuddīn (1936-2001), *Fī l-iğtimā' i s-siyāsī al-islāmī* (فِي الْأَجْتِمَاعِ السِّيَاسِيِّ الْإِسْلَامِيِّ), *O islamskom političkom udruživanju*;
- 31) Al-Amīr Šakīb Arslān (1869-1946), *Li māḍā ta'aḥara l-muslimūna? Wa li māḍā ta'aḥra l-muslimūn? (لِمَاذَا تَأَحَّرَ الْمُسْلِمُونَ؟ وَ لِمَاذَا تَقَدَّمَ غَيْرُهُمْ؟) Zašto su muslimani zaostali? Zašto su drugi napredovali?*;
- 32) Šamsuddīn Sāmī Frāšarī (1850-1904), *Al-madaniyyatu l-islāmiyyatu* (الْمَدَنِيَّةُ الْإِسْلَامِيَّةُ), *Islamska civilizacija*;
- 33) Muḥammad Farīd Wağdī (1875-1954), *Al-madaniyyatu wa l-islām* (الْمَدَنِيَّةُ وَ الْإِسْلَامُ), *Civilizacija i islam*;
- 34) Muṣṭafā Kāmil, *Al-mas'alu š-šarqīyah* (الْمَسْأَلَةُ الشَّرْقِيَّةُ), *Istočno pitanje*;
- 35) Mālik Bin Nabī, *Wiğḥatu l-'ālamī l-islāmī* (وَجْهَةُ الْعَالَمِ الْإِسْلَامِيِّ), *Pogled islamskog svijeta*;
- 36) Nūriddīn 'Abdullāh b. Ḥamīd as-Sālīmī, *Ṭal'atu š-Šams, šarḥu šamsi l-uṣūl* (طَلْعَةُ الشَّمْسِ، شَرْحُ شَمْسِ الْأُصُولِ), *Izlazak sunca, komentar na djelo 'Sunce temelja vjere'*.

Ako bi se pokušala načiniti tematska sistematizacija navedenih djela u spomenutim izdanjima Bibliotheca Alexandrine, jasno se vidi da se na njihovim stranicama oslovljavaju glavne teme islamskog reformizma profiliranog tokom XIX i XX stoljeća: prava žena, emancipiranje žena, društveni angažman žena, apologija šerijata, vjerske slobode, načini valjanog uređenja države i vlasti, politika i političko udruživanje u islamskim društvima, obnova i reforma u muslimanskim društvima, buđenje naroda i njegov napredak, oživljavanje islamske kulture i civilizacije, usvajanje evropskih kulturnih i civilizacijskih vrijednosti, suprotstavljanje tiraniji i ugnjetavanju, afirmiranje vjerskih i građanskih sloboda itd.

Sama činjenica da se Bibliotheca Alexandrina opredijelila da iznova izda navedena djela, sada kroz primjerno urađenu kritičku valorizaciju

njihova sadržaja, pokazuje s koliko se snažnim intenzitetom kontinuiraju mnoge teme koje su u XIX i XX stoljeću zaokupljale muslimanske akademske, političke i društvene elite.

4.0. Najnovija djela o Kur'ānu, islamu i muslimanskim društvima (primjeri, pristupi, obrasci)

Oslovimo li sada najpoznatija djela koja su se u XXI stoljeću pojavila o svijetu islama na Zapadu, *The Study Quran*⁹ javlja se kao najznačajniji doprinos prevođenju i tumačenju Kur'āna. Ovo eminentno djelo sadrži kako prijevod tako i tumačenja Kur'āna profilirana na način jasnog plediranja za razumljivost i shvatljivost u najnovijim vremenima. U engleskom jeziku ovo djelo je bez premca već petu godinu.

Jednako tako, dva imena u Njemačkoj, Angelika Neuwirth i Hartmut Bobzin dali su značajne svježe studije o Kur'ānu. Angelika Neuwirth je objavila djelo *Der Koran als Texte des Spätantike (Kur'ān kao tekst pozne antike)*.¹⁰ U njemu istražuje povijest "ideja Kur'āna" na širokim razmeđima vremēnā i prostorā koja se protežu od antičkih epoha do završetka objave Kur'āna. Prema Angeliki Neuwirth, Kur'ān ne pripada starom svijetu, on nagovještava nove razvoje u svijetu. Također, njemački profesor Hartmut Bobzin otprije je poznat po svojim djelima o Muhammedu, a.s., kao i o Kur'ānu. Njegov prijevod Kur'āna (*Der Koran, Neu übertragen von Hartmut Bobzin*)¹¹ sadrži najbolje interpretativne realizacije koje je njemačka orijentalistika, u svome dobroćudnom izrazu, dala o islamskoj svetoj knjizi.

Vratimo li se iznova zapaženim djelima koja su na engleskom izišla tokom ove dvije decenije XXI stoljeća, ime Shahaba Ahmeda (1966-2015) pojavilo se poput bliještećeg meteorita na planu najnovijih studija o islamu. Djelo koje je Shahabu Ahmedu pribavilo zapaženu reputaciju naslovljeno je pitanjem *What is Islam? (Šta je islam?)*.¹² Autor u širokim potezima proširuje uobičajeno poimanje islama kao vjere i na uvjerljiv način prati islam u njegovim ostvarenjima na način književnosti,

9 Usp. Seyyed Hossein Nasr (editor in chief), *The Study Qur'ān, a new translation and commentary*, izd. HarperOne, San Francisco, 2015.

10 Usp. Angelika Neuwirth, *Der Koran als Text der Spätantike*, izd. Verlag der Weltreligionen, Berlin 2010.

11 Usp. *Der Koran, Neu übertragen von Hartmut Bobzin*, izd. C. H. Beck, München, 2010.

12 Usp. Shahab Ahmed, *What is Islam? The Importance of Being Islamic*, Princeton University Press, Princeton i Oxford, 2016.

povijesti, filozofije, umjetnosti, muzike... Posve je jasno da je ovim djelom autor izvršio jedno hodočašće u davnu prošlost islama, gdje je kroz svoje interpretacije nastojao da odgovori šta je sve tada značio islam i zašto je ljudima bilo važno da budu muslimani (*the importance of being Islamic*).

Posve je jasno da je djelo *What is Islam?* navelo Shahaba Ahmeda da napiše i knjigu *Before Orthodoxy, the Satanic Verses in Early Islam (Prije ortodoksije, Satanski stihovi u ranom islamu)*.¹³ Ovo djelo se, između ostalog, bavi ranom klasičnom epohom ili epohama islama, kad se – prema mišljenju Shahaba Ahmeda – još nije bila formirala ortodoksija. Autor prati tretiranje i analiziranje tzv. 'šejtanskih āyāta' (*the Satanic Verses*) u knjigama *sīre* (ili Poslanikovih biografija), *tafsīra* (komentara Kur'āna) i *ḥadīṭa* (islamske tradicije). Shahab Ahmed zaključuje da je ortodoksija do koje je došlo kasnije neke (ili mnoge) narative učinila strogo važnim ili nepovredivim, iako u prvim vremenima ti narativi nisu bili ni važni ni nepovredivi.

Ovim je Shahab Ahmed dodirnuo tzv. ideološka i politička čitanja Kur'āna u najnovijim vremenima. Upravo je ta čitanja, na posredan način, oslovio Fawaz A. Gerges u svojoj knjizi *Making the Arab World, Nasser, Qutb, and the Clash that Shaped the Middle East (Stvarajući arapski svijet, Naser, Qutb i borba koja je oblikovala Srednji istok)*.¹⁴ U ovom djelu Fawaz A. Gerges, uz mnoge druge stvari, obrađuje i pitanja posezanja za svetim tekstom Kur'āna kao izvora, ili jednog od izvorā, za uređenje državnih sistema na Srednjem istoku. Ako pratimo analize Fawaza A. Gergesa u vezi sa analizama Shahaba Ahmeda, uočavamo nova pomaljanja ortodoksije koja sada, u najnovijim vremenima, nastupa kao puka ideologija.

Na ovom mjestu dobro je, kao jedan egzemplar, spomenuti opsežno djelo Christophera de Bellaiguela *The Islamic Enlightenment – the modern struggle between faith and reason (Islamsko prosvjetiteljstvo – moderna borba između vjere i razuma)*.¹⁵ Christopher de Bellaigue na svoj način prikazuje dvije suprotne strane koje oblikuju tzv. islamsku ili muslimansku savremenost, reformističku i konzervativističku. Na neki način, ovaj autor priznaje da se u savremenim muslimanskim društvima došlo do islamskog prosvjetiteljstva, ali ono tokom XIX i

13 Usp. Shahab Ahmed, *Before Orthodoxy, The Satanic Verses in Early Islam*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2017

14 Usp. Fawaz A. Gerges, *Making the Arab World, Nasser, Qutb, and the Clash that shaped the Middle East*, Princeton University Press, Princeton i Oxford, 2018.

15 Usp. Christopher de Bellaigue, *The Islamic Enlightenment, the modern struggle between faith and reason*, The Bodley Head, London, 2017.

XX stoljeća, pa i u XXI stoljeću, ima svoje brojne oponente i još uvijek ne može da uspije. Ipak, veoma je važno primijetiti da fenomen tzv. islamskog prosvjetiteljstva nije stran muslimanima, oni su ga itekako prihvatili i žive sa njim, kao i sa svojom vjerom islamom. Problem autorā kao što je Christopher de Bellague je u tome da se odvaže na smjele korake i priznaju da jedan veliki broj problema u muslimanskom svijetu potiče i od mnogolikih oblika zapadne dominacije. Dakako, i mnogi muslimanski autori svjesni su neodgovornog muslimanskog posezanja za tekstovima i proglasima Kur'āna s ciljem dolaska na vlast.

Iz ovog razloga dobro je konsultirati djelo Fahmija Huwaydija, *Al-Qur'ānu wa s-sulṭānu* (*Kur'ān i vlast – الأقران و السلطان*).¹⁶ Djelo *Al-Qur'ānu wa s-sulṭānu* važno je zato što je i sam njegov autor Fahmī Huwaydī vlastitim iskustvom posvjedočio šta znači to kad se kur'ānski tekst podvrgne pragmi vlasti i kad se podjarmi dnevnim politikama.

Djela Shahaba Ahmeda, Fawaza A. Gergesa, Christophera de Bellaguea, Fahmija Huwaydija i mnoga druga, ovdje nespomenuta, oslovljavaju pitanje tradicije i odnosa prema njoj. Upravo je to pitanje oslovio Muḥammad 'Abid al-Ġābirī (1935-2010) u svome djelu *Naḥnu wa t-turāṭ* (*Mi i tradicija – نحن و التراث*).¹⁷ Ovo Al-Ġābirījevo djelo objavljeno je iznova 2006. godine, što svjedoči da je aktuelno i u prvoj deceniji XXI stoljeća. Al-Ġābirī kao filozof postavlja jedno ključno pitanje kad je posrijedi muslimanski odnos prema vlastitoj tradiciji: da li dolazi do krivotvorenja same tradicije pod utjecajem mnogih zahtjeva i pritisaka iz savremenosti? Odgovor Al-Ġābirija je potvrđan, on tvrdi da danas mnogi muslimanski intelektualci na mnogo načina krivotvore svoju islamsku tradiciju njezinim racionaliziranjem, fundamentaliziranjem, selefiziranjem, ezoteriziranjem itd. Djelo *Naḥnu wa t-turāṭ* iznimno je važno u procesima valjanog otrežnjenja u današnjim muslimanskim ophođenjima sa tradicijom.

Spomenimo, posve na kraju, da se trend kvantitativnog i kvalitativnog opadanja "estetskih studija" u Kur'ānu primijetio već tokom druge polovine XX stoljeća. I tokom prve dvije decenije XXI stoljeća osjeća se deficit u "estetskim proučavanjima" Kur'āna. Jedna od važnih i vrijednih iznimki je opsežna studija Navida Kermanija *Gott ist Schön: Das ästhetische Erleben des Koran* (*Bog je lijep: estetsko iskustvo*

16 Usp. Fahmī Huwaydī, *al-Qur'ānu wa s-sulṭānu*, izd. Dāru š-šurūq, Kairo, 2009.

17 Usp. Muḥammad 'Abid al-Ġābirī, *Naḥnu wa t-turāṭ*, izd. al-Markaz at-Ṭāqāfi al-'Arabī, Ad-Dāru l-Bayḍā, 1986.

Kur'āna).¹⁸ Ovo djelo je prevedeno na engleski¹⁹ i na arapski jezik.²⁰

Riječ na kraju

Bibliografski i tematski gledano, knjiška produkcija o islamu je u XXI stoljeću umnogome jedno kontinuiranje obrade problema kojima su se muslimanski umnici, potom svjetski islamolozi, geostratezi, orijentalisti, komentatori, historičari kulture, politolozi bavili tokom tri potonja desetljeća XX stoljeća.

I dalje se objavljuje veliki broj knjiga i studija o islamu kao “pobunjenoj” ili “pobunjeničkoj” vjeri koja se opire ili žestoko suprotstavlja Zapadu i tzv. zapadnim vrijednostima: a) demokratiji, b) ljudskim pravima, c) civilnoj ili građanskoj državi, d) odvajanju religije od države, e) sekularnim vrijednostima države i društva, f) tzv. ženskim ili feminističkim pitanjima u kontekstu islama itd.

Iza ovakvih elaboriranja današnjih stanja islama, muslimana, tradicionalnih muslimanskih društava i većinski muslimanskih država stoje, najčešće, desničarski orijentirane redakcije i krugovi na Zapadu. S druge strane, kod muslimana često je posrijedi obrađivanje islama i njegovih temata, imaginarija, tradicija i vrijednosti kroz jedan “esencijalizirani” pristup i posredstvom apstraktnih izučavanja, kao i kroz metodologije koje su profilirane uveliko izvan vremenskog konteksta.

U tradicionalnim muslimanskim krugovima posrijedi je, pretežno, obrada islama “iz knjiga” (*min as-suṭūr*), a ne “iz života” (*min as-ṣudūr*). Takva dihotomija na muslimanskoj sceni izaziva snažne modernističke ili reformističke odgovore, pa i žestoke reakcije protiv tradicionalista.

Ali, kako god muslimanski tradicionalisti griješe u svome esencijaliziranom i izvanvremenskom elaboriranju islama, tako griješe i oni modernisti i reformisti koji smatraju da je islam ne samo glavni, već i jedini pokretač svih procesa u današnjim muslimanskim društvima. Ovakvi pristupi islamu, kako na mnogim stranama koje se mogu

18 Usp. Navid Kermani, *Gott ist Schön: Das ästhetische Erleben des Koran*, izd. C. H. Beck, 2000.

19 Usp. Navid Kermani, *God is Beautiful, The Aesthetic Experience of the Quran*, izd. Polity Press, Cambridge, 2018

20 Usp. Navid Kermani, *Balāḡatu n-nūri, Ġamālīyyātu n-naṣṣi al-Qur'āniyyi* (بَلَاغَةُ النُّورِ (جَمَالِيَّاتُ النَّصِّ الْقُرْآنِيِّ), izd. Manšūrātu l-ġamal, Al-Kamel Verlag, Freiburg, 2008.

Enes KARIĆ

označiti kao zapadne tako i na stranama koje se smatraju “islamskim” ili “muslimanskim”, imaju za posljedicu zapostavljanje kulturalnih, civilizacijskih, estetskih i drugih studija o islamu kao vjeri, pobožnosti, ćudorednosti, islamu kao plethori kulturnih obrazaca, književnih inspiracija itd.

Nažalost, prevratne godine tzv. arapskog proljeća, kao i neuspjeh da se njegove polazišne pretpostavke mirno ostvare, još više su dale podsticaja proučavanju islama kao politike, ideologije, ustaničkog bloka, jedne beznadežno nasuprotne strane svijeta koja negira sve druge strane svijeta. Znatna dio literature o islamu koja stiže iz muslimanskog svijeta i dalje je unutar davno ustanovljenih klišea iz druge polovine XX stoljeća. Intelektualnim scenama kod muslimana vladaju: a) tradicionalisti, b) nacionalisti, c) sekularisti, d) islamisti, e) reformisti, f) modernisti i drugi.

Kada će doći do smirivanja ove uzavrele debate na muslimanskoj strani, teško je prognozirati. Nama i dalje ostaje praćenje ove literature, kao i njezino kritičko čitanje i procjenjivanje.